

Petőfi S. János–Benkes Zsuzsa

A verbális szövegek kreatív megközelítése szövegtani keretben

I. rész

Miután e Beszélgetés előző két fejezetében a szövegtan és a nyelvészet kapcsolatával foglalkoztunk különféle szempontokból, a következő fejezetekben a verbális szövegek szemiotikai szövegtani elemzésének – közelebbről: strukturális értelmező interpretációjának – kérdéseit tárgyaljuk.

A mint azt a 3–4. részben kifejtettük, a strukturális értelmező interpretáció tárgya egy adott szöveg (betű szerinti és szimbolikus) formai jelentéstani felépítése. Erre az interpretációra vonatkozóan mi két végrehajtási mód között teszünk különbséget: az egyik abban áll, hogy közvetlenül (azaz bevezető gyakorlatok nélkül) elkezdjük az adott szöveg értelmező interpretációjának végrehajtását, a másik pedig abban, hogy az értelmező interpretáció végrehajtását megelőzően az interpretálandó szöveggel kapcsolatban először úgynevezett kreatív gyakorlatokat végzünk/végeztetünk. A strukturális értelmező interpretáció kérdéseinek tárgyalását az ezekre a kreatív gyakorlatokra vonatkozó kérdésekkel kezdjük.

1. kérdés: Mi a kreatív gyakorlatok végzésének/végeztetésének elsődleges célja, és e gyakorlatok milyen típusai között lehet/célszerű különbséget tenni?

P. S. J.: Ma már közhely annak emlegetése, hogy a szövegek nem 'hordoznak' egy mindenki számára egyazon módon 'feltáruló' jelentést, sőt, hogy formai felépítésük jellemzői is attól függenek, hogy milyen ismeretek birtokában értelmezzük azokat. Más szóval: egy adott szöveghez kell (pontosabban egy adott szöveg vizuálisan vagy akusztikusan adott fizikai hordozójához) az elemzők 'háttérismereteinek' és a szöveg fizikai hordozója interakciójának eredményeként rendelni mind formai felépítést, mind jelentést. Ebből a tényből az alábbi két dolog következik:

- ha egy elemző elemzése eredményeit interszubjektív, azaz mindenki számára egyértelműnek tartható módon kívánja bemutatni, egyértelmű módon be kell (be kellene!) hogy mutassa azokat az ismereteket/feltevéseket/elvárásokat is, amelyek birtokában elemzését elkezdte. Ezek azonban 'bemutatható módon' szinte sohasem állnak rendelkezésre sem a maguk általánosságában és teljességében, sem csupán az adott szövegre vonatkoztatva;

- ha az elemzés az iskolai tanítási óra vagy főiskolai/egyetemi szeminárium keretében megy végbe, az előző probléma azáltal lesz még összetettebb, hogy egy-egy elemző csoportnak kell (kellene!) azokat a közösnek mondható ismereteket/feltevéseket/elvárásokat bemutatni, amelyek birtokában a közös elemzést elkezdtek.

Többek között ennek a problémának, ha nem is a teljes megoldása, de legalább nagymértékű csökkentése érdekében dolgoztuk ki a szövegelemzést előkészítő *kreatív megközelítés* módozatait. Azért „többek között”, mert ezekkel egyrészt szövegszemléletet is közvetítünk, másrészt érdeklődést ébresztünk (kedvet teremtünk!) a szövegelemzéshez, szövegértelmezéshez.

B. Zs.: A szövegelemzést előkészítő kreatív megközelítésnek két főtípusát különböztethetjük meg: az úgynevezett *kreatív-produktív* és az úgynevezett *kaleidoszkopikus* megközelítést.

A kreatív szöveg megközelítés mindkét főtípusa azt a célt szolgálja, hogy a gyakorlat vég-

zöiben a vizsgált szövegalkotó tényezőre vonatkozóan 'mozgásba hozza' az azzal a tényezővel kapcsolatos (legtöbbször számukra is csak látens módon) meglévő szövegtani/szövegnyelvészeti ismereteiket, valamint feltevéseiket, elvárásaikat. A kreatív megközelítés figyelmen kívül nem hagyható 'hozadék' továbbá, hogy oly mértékű érdeklődést és aktivitást vált ki egy-egy adott szöveg elemzése iránt, amely – tapasztalataink szerint – más módoktól alig várható.

A *kreatív-produktív* szöveg megközelítés (amelyet elsősorban az elemzők számára ismeretlen szövegek elemzésekor alkalmazhatunk) abból áll, hogy az elemzőknek az értelmezendő szöveggel kapcsolatban, de annak ismerete nélkül kell bizonyos előgyakorlatokat végezniük. Ennek a megközelítésnek a következő két altípusát különböztethetjük meg:

– a *létrehozót*, amelynek során a gyakorlat végzőinek az értelmezendő szöveg gyakorlatvezető által valamilyen módon átalakított (átrendezett vagy hiányossá tett) változatából kell egy számukra elfogadható szöveget 'létrehozniuk';

– a *kiválasztót*, amelynek során a gyakorlat végzőinek az értelmezendő szöveg gyakorlatvezető által összeállított néhány teljes vagy részleges variánsából kell egy számukra leginkább elfogadhatót (esetleg számukra legkevésbé elfogadhatót) 'kiválasztaniuk'; a variánsok között természetesen célszerű, ha az eredeti is jelen van.

A *kaleidoszkopikus* szöveg megközelítés (amelyet mind az elemzők által ismeretlen, mind az elemzők által ismert szövegek elemzésekor alkalmazhatunk) abból áll, hogy az elemzőknek az eredeti szöveget kell előgyakorlatként *átalakítaniuk* (variálniuk) annak feltárása érdekében, hogy milyen jelentéstani következménnyel jár a szöveg felépítés egy-egy elemének/hordozójának megváltoztatása.

A két főtípus között természetesen szoros a kapcsolat. A *kreatív-produktív* gyakorlat céljára a gyakorlatvezető *kaleidoszkopikus* megközelítéssel hozza létre az átalakított szöveget: ha az eredeti szövegnek csupán egy átalakított változatát hozza létre, megteremti a *létrehozó* kreatív-produktív gyakorlat kiinduló szövegét, ha többet, megteremti a *kiválasztó* kreatív-produktív gyakorlat 'kiinduló szövegeit'.

A továbbiakban ezt szem előtt tartva mutatunk be gyakorlatokat, az alapvető szövegalkotó tényezők szerint csoportosítva azokat, nem hagyva figyelmen kívül azonban azt, hogy bármelyik tényezővel (tényezőre vonatkozóan) végzünk is gyakorlatokat, ezek közvetlenül vagy közvetve érintik a többi tényezőt is.

A SZÖVEG FIZIKAI HORDOZÓJÁNAK MENTÁLIS KÉPE

Az a 'kép', amelyet egy adott vagy feltételezett kommunikációs helyzetben egy látással vagy hallással befogadott fizikai nyelvi tárgyról akkor is megőriz elménk, ha azt a tárgyat tovább már nem nézzük vagy halljuk.

2. kérdés: Melyek azok a szempontok, amelyeket egy verbális szöveg fizikai hordozójának vizsgálatánál figyelembe kell vennünk?

P. S. J.: A verbális szöveg mint komplex jel négy fő összetevője (négy alapvető szövegalkotó tényezője) közül a 'jelölő-jelölt' szerkezet *fizikai hordozójával* (a *vehikulumal*) kapcsolatban, amely egy 'szemiotikai' tárgy – ahogy azt korábban már láttuk – célszerű megkülönböztetni egy *fizikai szemiotikai* és egy *nyelvi szemiotikai* 'arc'-ot.

A *fizikai szemiotikai* arc arról ad felvilágosítást, hogy egy *írott/nyomatott* fizikai hordozó mint szemiotikai tárgy milyen betűtípussal megalkotva, milyen tipográfiai 'kiemelési formák' (aláhúzás, dőlt, félkövér szedés stb.) alkalmazásával, milyen tipográfiai tagolással (esetleg milyen speciális vizuális képet alkotva) van elhelyezve annak 'materiális' hordozóján (papíron, képernyőn, kövön, falon stb.), illetőleg hogy egy *hangzó* fizikai hordozónak milyen a (prozodikus, melodikus, ritmikus) megjelenési formája.

A *nyelvi szemiotikai* arc arról ismerhető fel, hogy a fizikai hordozó hány és milyen nyelv – esetleg milyen más jelrendszerek – elemeiből áll.

Ami a *fizikai* szemiotikai arcot illeti, arra vonatkozóan nem rendelkezünk rendszerbe foglalt ismeretekkel; egy-egy befogadó ismereteinek minősége az általa befogadott szövegek minőségétől és mennyiségétől, illetőleg az erre az arcra vonatkozó konvenciókkal kapcsolatos jártasságától függ. A nyelvi szemiotikai arcra vonatkozóan a szóban forgó fizikai hordozóban alkalmazott nyelv/nyelvek – valamint más jelrendszerek – felismeréséhez szükséges ismereteket kell birtokolnunk.

Az analitikus elemzést megelőző kreatív megközelítés gyakorlatainak erre a komplex-jel-összetevőre vonatkozóan annak a feltárása a célja, hogy az adott elemző közösség ezt az összetevőt illetően milyen (elő)ismeretekkel rendelkezik.

B. Zs.: Az itt következő első két gyakorlatleírást *Nemes Nagy Ágnes Szobrokat vittem* című költeményére vonatkoztatjuk. Ennek a költeménynek a fizikai megjelenési formája Nemes Nagy Ágnes *A Föld emlékei. Összegyűjtött versek* című kötetében a következő (lásd itt **Ve/8**):

Ve/8   *Szobrokat vittem*
 Szobrokat vittem a hajón,
 hatalmas arcuk névtelen.
 Szobrokat vittem a hajón,
 hogy álljanak a szigeten.
 Az orr s a fül porca között
 kilencvenfokos volt a szög,
 különben rajtuk semmi jel.
 Szobrokat vittem a hajón,
 és így süllyedtem el.

Ve/8:   *1. gyakorlat*

Az első gyakorlat céljára – amelynek elvégzésével itt arra lehetünk kíváncsiak, hogy a tanulók egy semleges formába átirított szöveget milyen módon minősítenek versnek vagy prózának, illetőleg hogy azt minősítésüknek megfelelően milyen formában írják át – a következő szövegformát adhatjuk a kezükbe (lásd **Ve/8: 1-0**):

„Szobrokat vittem a hajón, hatalmas arcuk névtelen. Szobrokat vittem a hajón, hogy álljanak a szigeten. Az orr s a fül porca között kilencvenfokos volt a szög, különben rajtuk semmi jel. Szobrokat vittem a hajón, és így süllyedtem el.”

A *feladatot* a következő módon fogalmazhatjuk meg:

A kézhez kapott szöveg az eredeti művet nem a szerzője által megalkotott formában mutatja, de tartalmazza az eredetiben megtalálható valamennyi mondatkezdő nagybetűt, valamennyi mondattagoló és mondatzáró írásjelet.

a) Válaszolj arra a kérdésre, hogy a fenti szöveg véleményed szerint vers vagy próza szövege-e, és indokold döntésedet!

b) Válaszodnak megfelelően írd át a fenti szöveget az általad elképzelt formába!

Ezt a gyakorlatot is harminc szakközépiskolai tanuló oldotta meg. Az itt bemutatott megoldások kiválasztásának szempontjai az előző feladathoz hasonlóak.

- 2-1**   a) A tanuló által létrehozott változat megegyezik az eredeti verssel.
 b) „Azért írtam így, mert szinte minden sor nyolc szótagból állhat.”

- 2-2**   a) „Szobrokat vittem a hajón,
 hatalmas arcuk névtelen.
 Szobrokat vittem a hajón,
 hogy álljanak a szigeten.
 Az orr s a fül porca között
 kilencvenfokos volt a szög,
 különben rajtuk semmi jel.

Szobrokat vittem a hajón,
és így süllyedtem el.”

- b) „Szerintem az ismétlődő tagmondatok fontosak, ezért írtam a három mondatot külön versszakba.”

„Úgy érzem, a harmadik mondat is egy versszakhoz tartozik, de ezt nem tudom indokolni.”

2-3

- a) „Szobrokat vittem a hajón,
hatalmas arcuk névtelen.
Szobrokat vittem a hajón,
hogy álljanak a szigeten.
Az orr s a fül porca közt
kilencvenfokos volt a szög,
különben rajtuk semmi jel.
Szobrokat vittem a hajón,
és így süllyedtem el.”

- b) „A rímek segítettek abban, hogy ahol csak lehetett, nyolc szótagos verssort hozzak létre. A lépcsőzetes sorokkal pedig a süllyedést szerettem volna érzékeltetni.”

A szöveg fizikai hordozójára vonatkozó két gyakorlatnak és megoldásaiknak bemutatását a következő megjegyzésekkel zárhatjuk:

Az *1. gyakorlat* a) feladatára adott válaszaikban – mint az várható is volt –, a ’semleges formájú’-vá átalakított szöveget a gyakorlat résztvevői kivétel nélkül versnek minősítették. Megoldásaikból egyértelműen megállapítható, hogy döntésüket elsősorban *vers-tani* ismereteikre (ritmus, rím, verssor, szótagszám) alapozva hozták meg. Néhányukban (erre példa az *1-3* „az összetett mondatok első tagmondata mindig ugyanaz” megjegyzése) *stilisztikai* ismereteik is felidéződtek. A b) feladat megoldásaként a tanulók többsége egytömbű, egyharmada versszakokra bontott fizikai megjelenési formát tartott elfogadhatónak. Kisebb részük próbált meg – több-kevesebb sikerrel – hagyományostól eltérő sorrendezést, illetve képverset létrehozni.

Ha összevetjük a *2.* és az *1. gyakorlat* a), illetve b) feladatainak megoldásait, megállapíthatjuk, hogy a manipulált versszöveg esetében a tanulók – megközelítőleg azonos számban – az *1. gyakorlat*nál már említett ismereteikre támaszkodva döntöttek mind a szöveg minősítéséről, mind az általuk elfogadhatónak tartható fizikai megjelenési formáról.

Bár a feladatleírások arra vonatkozó kérdést nem tartalmaztak, hogy a tanulók próbáljanak meg választ keresni arra is, hogy az általuk választott forma milyen kihatással van/lehet a szóban forgó szöveg jelentésére, indoklásaik egy része ebbe az irányba is mutat.

A gyakorlatot – harminc szakközépiskolai tanulóval – ténylegesen meg is oldattuk. Tekintettel arra, hogy valamennyi tanuló versnek tartotta a szöveget, olyan három tanuló megoldását mutatjuk itt be, akikével azonos, vagy akikéhez hasonló megoldást a legtöbben készítették.

1-1

- a) „Vers. Szerintem azért vers, mert a szöveg átirható nyolc szótagos rímelő sorokba.”
b) A tanuló által létrehozott változat megegyezik az eredeti verssel.

1-2

- a) „Vers, versnek tartom, mert van ritmusa, rímek találhatók benne. Fontos jellemzője még, hogy a »Szobrokat vittem« tagmondat háromszor ismétlődik. A verssorokat szótagszámok és rímek szerint hoztam létre, két versszakra bontottam a szöveget, mert úgy éreztem, hogy ott egy kis szünetet kell tartani.”
b) „Szobrokat vittem a hajón,   Az orr s a fül porca között
hatalmas arcuk névtelen.   kilencvenfokos volt a szög,
Szobrokat vittem a hajón,   különben rajtuk semmi jel.

hogy álljanak a szigeten. Szobrokat vittem a hajón,
és így süllyedtem el.”

1-3

a) „Vers. Mert az összetett mondatok első tagmondata majdnem mindig ugyanaz, át tudom írni a szöveget azonos szótagszámú sorokra és rimeket is találok (névtelen-szigeten; jel-el). Az eltolt sorokkal a hullámmást próbáltam érzékeltetni.”

b) „Szobrokat vittem a hajón,
hatalmas arcuk névtelen.
Szobrokat vittem a hajón,
hogy álljanak a szigeten.
Az orr s a fül porca között
kilencvenfokos volt a szög,
különben rajtuk semmi jel.
Szobrokat vittem a hajón,
és így süllyedtem el.”

Ve/8: 2. gyakorlat

A második gyakorlat esetében a vers eredet fizikai megjelenési formája átalakított versváltozata alapján (lásd **Ve/8: 2-0**) kellett a tanulónak dönteniük arról, hogy milyen más fizikai megjelenési formát tartanának a maguk számára elfogadhatónak.

Ve/8: 2-0 „Szobrokat vittem a hajón, hatalmas arcuk névtelen.
Szobrokat vittem a hajón, hogy álljanak a szigeten.
Az orr s a fül porca között kilencvenfokos volt a szög,
különben rajtuk semmi jel.
Szobrokat vittem a hajón, és így süllyedtem el.”

A gyakorlat elvégzéséhez a *feladatot* – ugyancsak a szerző nevének és a vers címének feltüntetése nélkül – a következőképpen fogalmaztuk meg:

A kézhez kapott szöveg az eredeti verset nem a szerzője által megalkotott formában mutatja.

a) Írd át a fenti szöveget egy általad megfelelőnek tartott formába!

b) Indokold a döntésedet!

A *fizikai hordozóval* (a vehikulummal) kapcsolatos további gyakorlatleírást *Örkény István Gondolatok a pincében* című egypercesére vonatkoztatjuk. Ennek a szövegnek a fizikai megjelenési formája Örkény István *Egyperces novellák* című kötetében (Magvető Könyvkiadó, Bp. 1977) a következő (lásd itt **Ve/9**):

Ve/9 Gondolatok a pincében

A labda egy betört ablakon keresztül leesett az alagsori folyosóra.
Az egyik gyerek, a házmesterék tizennégy éves kislánya, lebecgett érte. Szegénykének a villamos levágta a fél lábát, s boldog volt, ha labdát szedhetett a többieknek.
Az alagsorban félhomály terjengett, de azért feltűnt neki, hogy egy sarokban megmozdult valami.
– Cicus! – szólt oda a falábú házmesterkislány. – Hát te hogy kerülsz ide, kiscicám? Fölkapta a labdát, s ahogy csak tudott, elsietett vele.
Az öreg, csúnya és rossz szagú patkány – őt nézték cicának – meghökkent. Így még nem beszélt vele senki.
Eddig csak utálták, szénnel hajigálták, vagy rémülten elmenekültek előle.
Most jutott eszébe először, hogy milyen más lett volna minden, ha történetesen cicának születik.
Sőt – mert ilyen telhetetlenek vagyunk! – mindjárt továbbszötte ábrándjait. Hát még ha falábú házmesterkislánynak születik?
De ez már túlságosan szép volt. Ezt már el se tudta képzelni.

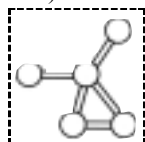
A gyakorlat céljára – amelynek elvégzésével itt arra lehetünk kíváncsiak, hogy a tanulók egy semleges formába átírt szöveget milyen módon tagolnak bekezdésekre – a következő szövegformát adhatjuk a kezükbe (lásd itt **Ve/9-0**):

Ve/9-0 „A labda egy betört ablakon keresztül leesett az alagsori folyosóra. Az egyik gyerek, a házmesterék tizennégy éves kislánya, lebecsgette érte. Szegénykének a villamos levágta a fél lábát, s boldog volt, ha labdát szedhetett a többieknek. Az alagsorban félhomály terjengett, de azért feltűnt neki, hogy egy sarokban megmozdult valami. – Cicus! – szólt oda a falábú házmesterkislány. – Hát te hogy kerülsz ide, kiscicám? Fölkapta a labdát, s ahogy csak tudott, elsietett vele. Az öreg, csúnya és rossz szagú patkány – út nézték cicának – meghökkent. Így még nem beszélt vele senki. Eddig csak utálták, szénnel hajigálták, vagy rémültem elmenekültek előle. Most jutott eszébe először, hogy milyen más lett volna minden, ha történetesen cicának születik. Sőt – mert ilyen telhetetlenek vagyunk! – mindjárt továbbszötte ábrándjait. Hát még ha falábú házmesterkislánynak születik? De ez már túlságosan szép volt. Ezt már el se tudta képzelni.”

A feladatot a következő módon fogalmazhatjuk meg:

A kézhez kapott szöveg az eredeti művet nem a szerzője által megalkotott vizuális formában mutatja, de tartalmazza az eredetiben megtalálható valamennyi mondatkezdő nagybetűt, valamennyi szövegtagoló és mondatzáró írásjelet.

- a) Írd át az adott szöveget az általad elképzelt bekezdéstagolásnak megfelelően!
- b) Indokold meg az általad választott tagolást!

(Noha ezt a gyakorlatot is elvégeztettük különböző korú középiskolásokkal, a területi korlátok miatt a tanulói megoldások közlésétől itt eltekintünk. A feladatok eredményeinek értékelése az előző gyakorlatnál bemutatott módon történhet.)

A FORMAI FELÉPÍTÉS

Egy adott fizikai nyelvi tárgy fizikai és nyelvi megformáltságához rendelhető (tipográfiai, illetőleg akusztikai-prozódiai, metrikai-ritmikai, valamint a legtágabb értelemben vett szintaktikai) formai minősítés, illetőleg annak leírása.

3. kérdés: Melyek azok a szempontok, amelyeket egy verbális szöveg fizikai hordozójához rendelhető nyelvi formai felépítés vizsgálatánál figyelembe kell vennünk?

P. S. J.: A verbális szöveg mint komplex jel fizikai hordozójához rendelhető *nyelvi formai* felépítésnek két fő alkotóeleme a szöveg lexikai-szintaktikai tagoltságának módja és az egyes szövegmondatokon (illetőleg vesszorokon) belül a mondatösszetevők sorrendje. (Versek esetében ehhez járulnak a metrikai-ritmikai szövegszerveződés alkotóelemei.)

A *lexikai-szintaktikai* tagoltság szempontjából a következő tagoltságtípusú szövegek között tehetünk különbséget (figyelembe véve nemcsak a helyesírási szabályoknak elégét tevő, hanem a költői szabadság jegyében létrehozott verbális szövegeket is):

- egyetlen (belső tagolással rendelkező) hosszú szövegmondatból álló szövegek;
- nagybetűs szövegmondatkezdéssel és központoszással (pontokkal, felkiáltójelekkel, kérdőjelekkel) több szövegmondatra tagolt szövegek;
- központoszással nem, hanem vagy csupán nagybetűs szövegmondatkezdéssel vagy az egyes szövegmondatok végén a szokottnál nagyobb szóközökkel (vagy valamiféle szimbólumok segítségével) szövegmondatra tagolt szövegek;
- nagybetűs mondatkezdéssel nem, hanem csupán központoszással vagy az egyes szövegmondatok végén a szokottnál nagyobb szóközökkel (vagy valamiféle szimbólumok segítségével, több szövegmondatra tagolt szövegek;
- több szövegmondatra semmiféle módon nem tagolt szövegek.

A mondatösszetevők sorrendje a nyelvi formai felépítésnek az az eleme, amellyel kapcsolatban az egyes mondatokon belül téma-réma, topic-comment, illetőleg topik-fókusz szerkezetről, a szövegmondatok teljes láncán belül pedig tematikus progresszióról szokás beszélni.

Ami a *lexikai szintaktikai tagoltságot* illeti, annak teljes skálájára vonatkozóan nem rendelkezünk rendszerbe foglalt ismeretekkel; egy-egy befogadó ismereteinek minősége az általa befogadott szövegek minőségétől és mennyiségétől, illetőleg az erre a tagoltságra vonatkozó (költői és nem költői) konvenciókkal kapcsolatos jártasságától függ.

A mondatösszetevők sorrendjére vonatkozó ismeretek, ami egy-egy önálló szövegmondat belső szerkezetét illeti, rendszerbe foglaltak. Arra vonatkozóan azonban, hogy egy-egy szövegmondatban mint egy adott szövegmondatlánc elemében milyen mondatösszetevő-elrendezések elfogadhatók, nem rendelkezünk rendszerbe foglalt ismeretekkel.

Az analitikus elemzést megelőző kreatív megközelítés gyakorlatainak erre a komplex-jel-összetevőre vonatkozóan annak a feltárása a célja, hogy az adott elemző közösség ezt az összetevőt illetően milyen (elő) ismeretekkel rendelkezik.

B. Zs.: A nyelvi formai felépítéssel kapcsolatos egyik gyakorlat alapjául Kálnoky László *Csak mint a fák...* című versét választhatjuk. A költő *Összegyűjtött versek* (Magvető Könyvkiadó, Bp. 1980) című kötetében ez a vers a következő fizikai megjelenési formában olvasható (lásd itt **Ve/10**):

Ve/10   *Csak mint fák*
Egyedül állni a nyári délutánban
egy ismeretlen város főterén,
a falnak vetve hátadat,
bámulni a gótikus tornyokat,
testes kupolán a rézrozsa zöldjét,
arcodon érezni a zápor
jótékony, langyos sortüzét,
és hálásan, halkán sóhajtani,
mint a porlepte fák...

Egy gyakorlat céljára – amellyel a mondatösszetevőknek egy elfogadható verset alkot-

Ve/10-0

1.a	állni a nyári délutánban egyedül	4.a	a gótikus tornyokat bámulni
b	egyedül állni a nyári délutánban	b	bámulni a gótikus tornyokat
c	egyedül a nyári délutánban állni	5.a	rézrozsa zöldjét testes kupolán
d	a nyári délutánban állni egyedül	b	testes kupolán a rézrozsa zöldjét
e	állni egyedül a nyári délutánban	6.a	érezni arcodon a zápor
f	a nyári délutánban egyedül állni	b	arcodon érezni a zápor
2.a	egy ismeretlen város főterén	7.a	langyos, jótékony sortüzét
b	egy város ismeretlen főterén	b	jótékony, langyos sortüzét
3.a	a hátadat a falnak vetve	8.a	és hálásan, halkán sóhajtani
b	a falnak hátadat vetve	b	és sóhajtani halkán, hálásan
c	vetve falnak a hátadat	c	és sóhajtani hálásan, halkán
d	vetve hátadat a falnak	d	és halkán, hálásan sóhajtani
e	hátadat vetve a falnak		
f	a falnak vetve a hátadat		mint a porlepte fák

tó verssorokon belüli (lehetséges/elfogadható) sorrendjére vonatkozó beszélgetést készíthetünk elő, Kálnoky versét a következő formában adhatjuk a tanulók kezébe (lásd itt **Ve/10-0**, amelyben a sorvariánsokat úgy kevertük össze, hogy az eredeti verssor az egyes tömbökön belül ne kerüljön mindig ugyanarra a helyre).

A feladatot a következőképpen fogalmazhatjuk meg:

A szöveg, amit kézhez kaptál, tartalmazza egy vers eredeti utolsó sorát, valamint a többi sor valamennyi lehetséges (elfogadható) belső elrendezésű változatainak tömbjeit. A tömbök sorrendje követi a verssorok eredeti sorrendjét.

a) Válassz ki mindegyik tömbből egy-egy sort úgy, hogy az általad kiválasztott sorok az utolsó sorral együtt egy számokra elfogadható verset alkossanak!

b) Indokold meg a választásodat!

A gyakorlatot (a központosítás mellőzésével) ténylegesen meg is oldattuk huszonhat tanulóval. A megoldásokról összefoglalóan a következőket mondhatjuk:

Ami az a) feladatot illeti:

– az eredeti sort az 1., 2., 4., és 5. tömbből a tanulók többsége, a 3. és a 7. tömbből a tanulók kb. 50%-a, a 8. tömbből csupán öt tanuló választotta;

– a 3., 6., 7., és 8. tömbből kiválasztott sorvariánsok eltérései különböző szemantikai megfontolások érvényesítését sejtetik: azt például, hogy a 3. és 6. sorban a határozókat részesíti-e előnyben a tanuló, vagy az elvontabb, megszemélyesítő jellegűt („jótékony”)

Ve/10-1

egyedül állni a nyári délutánban
egy ismeretlen város főterén
a falnak vetve hátadat
bámulni a gótikus tornyokat
testes kupolán a rézrozsda zöldjét
arcodon érezni a zápor
jótékony langyos sortüzét
*és hálásan halkán sóhajtani
mint a porlepte fák...

Ve/10-3

egyedül állni a nyári délutánban
egy ismeretlen város főterén
*hátadat vetve a falnak
bámulni a gótikus tornyokat
testes kupolán a rézrozsda zöldjét
*érezni arcodon a zápor
jótékony langyos sortüzét
*és sóhajtani halkán hálásan
mint a porlepte fák...

Ve/10-2

egyedül állni a nyári délutánban
egy ismeretlen város főterén
*hátadat a falnak vetve
bámulni a gótikus tornyokat
testes kupolán a rézrozsda zöldjét
arcodon érezni a zápor
jótékony langyos sortüzét
*és sóhajtani hálásan halkán
mint a porlepte fák...

Ve/10-4

*a nyári délutánban egyedül állni
*egy város ismeretlen főterén
*hátadat a falnak vetve
*a gótikus tornyokat bámulni
*a rézrozsda zöldjét testes kupolán
*érezni arcodon a zápor
*langyos jótékony sortüzét
*és halkán hálásan sóhajtani
mint a porlepte fák...

tartja-e lényegesebbnek, hangsúlyosabbnak; analóg módon áll ezek a 8. sor határozóira („halkan”/„hálásan”) is.

Lássunk itt négy megoldást a maga egészében, *-gal jelölve bennük az eredetitől eltérő sorokat:

Ezeknek a megoldásoknak a létrehozói – eleget téve a b) feladat kérdésének – megoldásukat a következő módon indokolták:

Ve/10-1

„Szerintem így megnyugtató és egyszerű a vers, mégis van benne valami törvényszerűség. Az igenevek például többnyire a verssorok elején vannak. Ez sajátos lendületet ad, ami meghatározza a vers hangulatát.”

Ve/10-2

„A kiválasztott sorokat részekre tudom tagolni; olyan részekre, amelyek egyrészt nagy hatást gyakorolnak rám, másrészt különös nyomatékot kapnak például: „egyedül állni”, „egy ismeretlen város”, „hátadat”, „bámulni”, „testes kupolán”, „arcodon érezni”, „jótékony” és „sóhajtani”. Ha megnézem ezeket a szavakat, kis kiegészítéssel egy új verset lehetne alkotni belőlük. Legjobban az ragadott meg az első két mon-

datban, hogy egyedül állok egy ismeretlen városban, s én fedezhetem fel azt a világot.”

Ve/10-3 „A költő itt azt írja le, hogy a nyári hőségben egy rövid kis zápor éri. Ezt az élményt fejezi ki a költemény. A verssorok, ha közülük egyet már megtaláltam, logikailag meghatározzák a következő sorok szórendjét.”

Ve/10-4 „A sorokat külön-külön választottam ki, s amelyik legjobban tetszett, azt használtam fel, ezért nem mindegyik illik teljesen a versbe. A második sor talán egy álmoképet jelent.”

Azt hisszük, könnyű belátni, hogy ezek a meglehetősen vegyes természetű indoklások milyen termékeny megbeszélés elindítói lehetnek!

Ugyanez a költemény alapja lehet továbbá olyan gyakorlatnak is, amelynek célja egy szöveg lexikai-szintaktikai tagolási lehetőségeinek vizsgálata. Egy ilyen gyakorlat céljára a következő szöveget adhatjuk a tanulók kezébe (lásd itt **Ve/10-0'**):

Ve/10-0' egyedül állni a nyári délutánban
egy ismeretlen város főterén
a falnak vetve hátadat
bámulni a gótikus tornyokat
testes kupolán a rézrozsa zöldjét
arcodon érezni a zápor
jótékony langyos sortűzét
és hálásan halkan sóhajtani
mint a porlepte fák

Feladatként pedig arra kérhetjük a tanulókat, hogy tagolják ezt a szöveget szintaktikailag oly módon, hogy eredményül egy számukra elfogadható verset kapjanak.

A verbális szövegek fizikai hordozójával, valamint a verbális szövegek fizikai hordozójához rendlehető nyelvi-formai felépítéssel kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlatokról és elemzésükről részletesebben a *Jegyzetben* felsorolt írásokból tájékozódhat az olvasó.

Beszélgetésünk következő részét a nyelvi szemantikai felépítéssel, valamint az egy valószínű vagy képzelte világdarabbal mint további két alapvető szövegalkotó tényezővel kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlatok bemutatásával folytatjuk.

Irodalom

A kreatív-produktív szövegalkotáshoz lásd:

PETŐFI S. JÁNOS–BENKES ZSUZSA: *Elkallódni, megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben*. OTTÉV, Veszprém 1992.

PETŐFI S. JÁNOS–BÁCSI JÁNOS–BÉKÉSI IMRE–BENKES ZSUZSA–VASS LÁSZLÓ: *Szövegtan és verselemzés*. PSzM Programiroda, Bp. 1993.

BENKES ZSUZSA–PETŐFI S. JÁNOS: *A vers és próza kreatív-produktív megközelítéséhez. Alapfeladat-típusok*. OKSZI, Bp. 1993.

PETŐFI S. JÁNOS–BÁCSI JÁNOS–BÉKÉSI IMRE–BENKES ZSUZSA–VASS LÁSZLÓ: *Szövegtan és prózaelemzés*. Trezor Kiadó, Bp. 1994.

BENKES ZSUZSA–NAGY L. JÁNOS–PETŐFI S. JÁNOS: *Szövegtani kaleidoszkóp 1. Antológia* (az MKM által engedélyezett oktatási segédlet). NTK, Bp. 1996.

BENKES ZSUZSA–PETŐFI S. JÁNOS: *Szövegtani kaleidoszkóp 2. A szövegalkotás elemző megközelítése* (az MKM által engedélyezett oktatási segédlet). NTK, Bp. 1996.